

MARIOLA TRACZ

Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie, Polska ■ Polish Geographical Society, Krakow Branch, Poland

MAŁGORZATA BAJGIER-KOWALSKA

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Polska ■ Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Poland

RADOSŁAW ULISZAK

VIII Prywatne Akademickie Liceum Ogólnokształcące w Krakowie, Polska ■ Poland

Rozwój agroturystyki w południowo-wschodniej Polsce – ujęcie modelowe

Development of Agritourism in South-Eastern Poland – Model Approach

Streszczenie: Region południowo-wschodniej Polski, obejmujący województwo małopolskie i podkarpackie, dobrze ilustruje zmiany zachodzące na obszarach wiejskich, gdzie dominują małe gospodarstwa rolne. Panujące tam niekorzystne warunki przyrodnicze dla rozwoju rolnictwa (pogórza i góry) stanowią jednocześnie istotny walor dla rozwoju różnych form turystyki. Turystyka ma duże znaczenie w rozwoju obszarów wiejskich tego regionu, a liczba gospodarstw agroturystycznych jest jedną z wyższych w kraju. Celem badań opisanych w niniejszym artykule było poznanie aktualnego stanu rozwoju agroturystyki i oferty turystycznej gospodarstw agroturystycznych w południowo-wschodniej Polsce. Badania wykazały nieznaczny spadek liczby gospodarstw agroturystycznych w regionie, a jednocześnie wzrost różnorodności oferty turystycznej. Rozmieszczenie kwatery agroturystycznych było ściśle powiązane z atrakcyjnością przyrodniczą, a stosunkowo mało z prowadzoną działalnością rolniczą. Skonstruowany model funkcjonalny agroturystyki pokazuje przejście od działalności rolniczej i związanej z nią tradycyjnej agroturystyki na rzecz turystyki na obszarach wiejskich. Jego oryginalna koncepcja istotnie przyczynia się do wzbogacenia wiedzy o mechanizmie funkcjonowania agroturystyki w regionach o tradycyjnym rolnictwie. Studium przeprowadzono na podstawie dostępnych materiałów statystycznych GUS, Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (PODR) w Boguchwale, Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Karniowicach (MODR), Instytutu Turystyki, Polskiej Organizacji Turystycznej, Podkarpackiego i Małopolskiego Portalu Turystycznego, portali internetowych powiatów i gmin oraz studium literatury.

Abstract: The south-eastern Poland, covering the Małopolskie and Podkarpackie voivodeships, illustrates well the changes taking place in rural areas. In this region small farms (less 5 ha) dominate. The unfavourable for agriculture natural conditions (hills and mountains) are also important for the development various forms of tourism. In this region the number of agritourism farms is still one of the higher in the country, and tourism is importance in its development. The aim of the study is to present the current state of agritourism, tourist offer of agritourism farms. Research has shown a slight decrease in the number of agritourism farms in the region, with an increase in the diversity of tourist offer. The location of agritourism farms is closely linked with the attractiveness of nature landscape, and relatively little with the activity of agriculture. The functional model shows the transition from agricultural activities and related typical agritourism to tourism in rural areas. Its original concept significantly contributes

to the enrichment of theory about the mechanism of the functioning of agritourism in regions where traditional agriculture dominates. The study was based on available statistical data from Statistics Poland (GUS), Podkarpackie Agricultural Advisory Centre in Boguchwała, Małopolskie Agricultural Advisory Centre in Karniowice, Institute of Tourism, Polish Tourist Organisation, Subcarpathian and Małopolska Tourist Portal, and literature.

Słowa kluczowe: agroturystyka; model funkcjonalny agroturystyki; obszary wiejskie; południowo-wschodnia Polska; turystyka wiejska

Keywords: agritourism; functional model of agritourism; rural areas; South-Eastern Poland; rural tourism

Otrzymano: 24 października 2017

Received: 24 October 2017

Zaakceptowano: 15 maja 2018

Accepted: 15 May 2018

Sugerowana cytacja/Suggested citation:

Tracz, M., Bajgier-Kowalska, M., Uliszak, R. (2018). Rozwój agroturystyki w południowo-wschodniej Polsce – ujęcie modelowe. *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 14, 329–344. DOI: 10.24917/20833296.14.24

Wstęp

Turystyka jest jedną z szans rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Rozwój turystyki wiejskiej i agroturystyki jest wspierany w ramach unijnego Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz krajowych i regionalnych programów operacyjnych. Celem tych programów jest poprawa konkurencyjności działalności rolniczej, zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i związane z tym zarządzanie zasobami naturalnymi (Idziak, 2015). Przygotowywane programy operacyjne rozwoju obszarów wiejskich województwa małopolskiego i podkarpackiego wspierają rozwój turystyki, agroturystyki, a także tematycznych wiosek turystycznych. Zaplanowane działania dotyczą wsparcia rozwoju infrastruktury związanej z turystyką na obszarach o dużym potencjale turystycznym oraz promowania inicjatyw społecznych w tym zakresie. Nadal wsparcie turystyki będzie realizowane przez program LEADER, który przewiduje też wsparcie na sieciowanie usług turystycznych i podejmowanie dodatkowej działalności rolniczej lub pozarolniczej. Warunkiem uzyskania funduszy z tego programu jest zagwarantowanie co najmniej jednego miejsca pracy i utrzymanie go w okresie dwóch lat.

Z powodu zmiany dotychczasowego modelu turystyki (3xS) opartego na biernym wypoczynku i korzystaniu z walorów przyrodniczo-krajobrazowych, turystyka wiejska może być beneficjentem ruchu turystycznego. Na obszarach wiejskich nowy model turystyki oparty na edukacji, kształceniu i wychowaniu (3xE) jest najczęściej realizowany w gospodarstwach agroturystycznych, edukacyjnych, tworzących się wioskach tematycznych i na tematycznych szlakach turystycznych. Sprzyja to rozwojowi różnorodnych form czynnego wypoczynku oraz rozwijaniu zainteresowań poznawczych w różnych dziedzinach. Oferowane produkty turystyki wiejskiej i agroturystyki dostarczają przeżyć i doznań estetycznych oraz zapewniają unikatowość przyrodniczą i kulturową poznawanych miejsc. Niejednokrotnie oferta ta wykracza poza konwencjonalne usługi turystyczne i stosunkowo szybko dostosowuje się do aktualnych potrzeb turysty. Oferta turystyki wiejskiej,

w tym agroturystyki, dostosowuje się do zyskującej na popularności turystyki jednodniowej (bez noclegu) i daje możliwość uczestnictwa w różnorodnych wydarzeniach związanych z działalnością rolniczą lub kulturową (np. winobranie, redyk, miodobranie, festiwal smaków). Szczególnie temu sprzyja rozwój turystyki kulinarnej i enoturystyki w regionach o dużym potencjale przyrodniczym i kulturowym oraz o żywej kulturze ludowej. Może to być załączkiem do powstania autentycznych turystycznych wiosek tematycznych opartych na dominującej uprawie lub hodowli (Uliszak, 2013). Beneficjentami rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, w tym agroturystyki, są nie tylko mieszkańcy miast jako główni odbiorcy produktów turystycznych, ale także lokalne społeczności i tworzące się przedsiębiorstwa, gdyż zwiększa się ich dochód i powstają nowe źródła przychodów (*Rural Tourism in Europe...*, 2004; Fleischer, Tchetchik, 2005; Dorocki i in., 2016).

Obszary wiejskie w Polsce zajmują ok. 93% powierzchni kraju i zamieszkuje je 15,2 mln osób (39,8% ogółu ludności). Istnieją na nich bardzo zróżnicowane warunki do uprawiania turystyki. Polska wieś stanowi w Europie jeden z przykładów zachowania tradycyjnego, kulturowanego od pokoleń krajobrazu rolniczego. Jej głównymi atutami są mało skażone i urozmaicone środowisko przyrodnicze oraz przewaga małych gospodarstw rolnych. Ponadto w naszym kraju istnieją duże i niewykorzystane zasoby lokalowe oraz kapitał ludzki. Jednak rozwój turystyki na obszarach wiejskich nie przebiega jednakowo we wszystkich regionach. Rozwijają się dynamicznie głównie na obszarach, które wyróżniają się wysoką atrakcyjnością krajobrazów naturalnych, walorów wypoczynkowych oraz kulturowych. Na podstawie dokonanej waloryzacji warunków przyrodniczych obszarów wiejskich w Polsce stwierdzono, że najatrakcyjniejsze regiony dla rozwoju agroturystyki to: wybrzeże Morza Bałtyckiego, pojezierza, Karpaty i Sudety (EUROREG, 1995; Jaworski, Lawson, 2005; *Turystyka wiejska...*, 2012). W tej klasyfikacji obszar województw małopolskiego i podkarpackiego zajmuje bardzo wysoką pozycję. Nie dziwi zatem fakt, iż turystyka, w tym agroturystyka, zajmuje też wysokie miejsce w strategii jego rozwoju społeczno-gospodarczego (*Strategia rozwoju...*, 2006; *Kierunki...*, 2008).

Przykład południowo-wschodniej Polski dobrze ilustruje zmiany zachodzące w Polsce na obszarach wiejskich, gdzie dominują małe gospodarstwa rolne. Niekorzystne warunki przyrodnicze dla rozwoju rolnictwa (pogórza i góry) stanowią jednocześnie istotny walor dla rozwoju różnych form turystyki. Równocześnie regionalna polityka stymulująca rozwój turystyki i wzrost zainteresowania społeczeństwa turystyką alternatywną modyfikują działalność rolników. Poznanie uwarunkowań i mechanizmów tego procesu daje możliwość ustalenia zależności między agroturystyką a turystyką wiejską oraz podstawę do opracowania modelu funkcjonalnego rozwoju agroturystyki.

Turystyka na obszarach wiejskich

Turystyka na obszarach wiejskich jest jedną z tych form działalności, które na przełomie XX i XXI w. rozwijały się intensywnie w krajach wysoko rozwiniętych, a ostatnio także w rozwijających się (*Rural Tourism...*, 2004; Hegarty, Przezborska, 2005; Cordell, 2008; Forti, Henrard, 2015). Turystyka wiejska oferuje różnorodne formy aktywnego wypoczynku i rekreacji powiązane z przyrodą, kulturą i walorami krajobrazu wiejskiego. Z turystyką wiejską wiążą się turystyka krajoznawcza, kulturowa, etniczna, zdrowotna i agroturystyka.

Pojęcie turystyki wiejskiej jest niejednoznaczne. W swym zakresie obejmuje ono: turystykę na obszarach wiejskich (*country tourism, village tourism*), turystykę wiejską (*rural tourism, countryside tourism*) oraz agroturystykę (*agritourism, farm tourism*). W literaturze definiowanie turystyki wiejskiej jest powiązane ze sposobem pojmowania obszarów wiejskich. W przypadku, gdy obszary wiejskie są traktowane w kategoriach administracyjnych, turystyka wiejska jest rozumiana w szerokim znaczeniu jako wszelkie formy turystyki realizowane poza miastem (Jansen-Verbek, 1990; Legienis, 2001; Cawlay, Gilimar, 2008). Sugeruje się stosowanie wówczas dla takiej działalności pojęcia turystyka na obszarach wiejskich. Jeśli obszary wiejskie są wydzielane na podstawie kryterium funkcjonalnego, to pojęcie turystyki wiejskiej jest zawężone. Obejmuje ono wówczas turystykę wyłącznie na terenach rolniczych (Busby, Rendle, 2000; Roberts, Hall, 2001; Drzewiecki, 2002; Sharpley, Vass, 2006; Konečný, 2014).

Agroturystyka jest obecnie pojęciem szerokim, gdyż oprócz wypoczynku na wsi obejmuje szereg innych usług towarzyszących. Jest ona klasyfikowana jako jedna z form turystyki wiejskiej, związanej bezpośrednio z gospodarstwem rolnym (Drzewiecki, 2009; Sznajder, Przezbórska, 2006; Bednarek-Szczepańska, 2011; Arroyo i in., 2013). Należy jednak zaznaczyć, że gospodarstwa agroturystyczne w Polsce działają w ramach gospodarstw rolnych lub też są indywidualną działalnością gospodarczą prowadzoną na własny rachunek, zgodnie z ustawą o swobodzie działalności gospodarczej oraz o podatku dochodowym i w różnych formach organizacyjno-prawnych (Dorocki i in., 2015).

W literaturze funkcjonuje wiele definicji agroturystyki (Phillip i in., 2010; Arroyo i in., 2013; Sikora, 2014). Współcześnie zakres znaczeniowy tego pojęcia jest coraz bardziej rozszerzany, co jest wynikiem z jednej strony przyjętych rozwiązań prawnych oraz niejednoznaczności terminologicznej, a z drugiej strony – dynamizmu tego zjawiska (Wojciechowska, 2011; Kubal, Mika, 2012; Bajgier-Kowalska i in., 2016). Rozwój działalności agroturystycznej jest efektem uwarunkowań o charakterze przyrodniczym, kulturowym, społecznym, ekonomicznym i organizacyjnym (Bański, Mazur, 2010; Bajgier-Kowalska i in., 2016; Dorocki i in., 2016; Tracz i in., 2017).

Niektórzy badacze agroturystykę traktują znacznie szerzej, utożsamiając ją z turystyką wiejską (Gannon, 1994; Busby, Rendle, 2000). Inni zaś pod tym pojęciem rozumieją wszelką działalność, przedsięwzięcie lub biznes podejmowane w celu podniesienia atrakcyjności obszarów wiejskich i ich otoczenia, a tym samym przyczyniającą się do poprawy jakości życia na wsi (McGehee, Kim, 2004; Colton, Bissix, 2005; Fleischer, Tchetchik, 2005). Agroturystyka ma kilka elementów wspólnych z turystyką wiejską. Elementami tymi są wieś i środowisko wiejskie, w którym odbywa się wypoczynek i rekreacja. Różnice dotyczą stopnia powiązania oferty turystycznej z gospodarstwem rolnym oraz infrastruktury turystycznej, w tym bazy noclegowej. W przypadku agroturystyki są to pokoje gościnne udostępniane przez rolników, natomiast w przypadku turystyki wiejskiej jest to szerszy asortyment – hotele, pensjonaty, schroniska, kwatery prywatne.

Badania prowadzone w Polsce wskazują na zmiany motywów wyboru agroturystyki jako formy spędzania wolnego czasu. W latach 90. XX w. dominującymi czynnikami wyboru tej formy wypoczynku były niższe koszty pobytu, atrakcyjne położenie gospodarstwa, zdrowa żywność pochodząca z gospodarstwa. Minimalne znaczenie miały powody związane z przebywaniem na wsi i sentyment do krajobrazu wiejskiego. Obecnie wiodącymi powodami wyboru agroturystyki są: kontakt z naturą (cisza, spokój), możliwości aktywnej i różnorodnej rekreacji na świeżym powietrzu, rodzinna atmosfera, tradycyjna

kuchnia, jakość i różnorodność pakietu usług, swoboda organizacji dnia, możliwość edukacji oraz tradycja, folklor i zwyczaje. Osoby w wieku emerytalnym częściej wskazują na motywy tradycyjne – kontakt z naturą, ciszę, spokój i niską cenę. Natomiast osoby młodsze, szczególnie rodzice z małymi dziećmi – na bezpieczeństwo, swobodę organizacji dnia, zdrową żywność (Dębniwska, Tkaczuk, 1997; Zarębski, 2006; Bajgier-Kowalska, Rettinger, 2008).

Metodyka badań

Celem badań było poznanie aktualnego stanu rozwoju agroturystyki, oferty turystycznej gospodarstw agroturystycznych i skonstruowanie modelu funkcjonalnego, rozwoju agroturystyki wyjaśniającego relacje między agroturystyką a turystyką wiejską w badanym regionie. Szczegółowe cele badawcze obejmowały:

- ukazanie zmian liczby gospodarstw agroturystycznych w latach 2000–2015,
- ustalenie uwarunkowań przyrodniczo-kulturowych i społeczno-gospodarczych mających wpływ na rozmieszczenie gospodarstw agroturystycznych,
- poznanie różnicowania oferty agroturystycznej i jej powiązania z warunkami środowiskowymi,
- ustalenie założeń i opracowanie modelu funkcjonalnego agroturystyki dla Polski południowo-wschodniej.

Do realizacji powyższych celów wykorzystano kwerendę literatury i materiałów statystycznych oraz metody analizy kartograficznej. Zebrany materiał empiryczny stał się podstawą budowy modelu funkcjonalnego agroturystyki, który istotnie przyczynia się do wzbogacenia wiedzy o mechanizmie jej funkcjonowania w omawianym regionie.

Dane do przeprowadzenia powyższych analiz zaczerpnięto z Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (PODR) w Boguchwale, Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Karniowicach (MODR), Instytutu Turystyki, Polskiej Organizacji Turystycznej, publikacji Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), z Podkarpackiego i Małopolskiego Portalu Turystycznego oraz portali internetowych powiatów i gmin. Kwerenda literatury polskiej i zagranicznej pozwoliła na zestawienie uwarunkowań rozwoju agroturystyki w badanym regionie oraz opracowania modelu.

Determinanty rozwoju agroturystyki w południowo-wschodniej Polsce

Obszarem badań były dwa województwa: małopolskie i podkarpackie, stanowiące region południowo-wschodniej Polski. Zajmuje on łącznie 32 954 km² powierzchni i jest zamieszkały przez ponad 5,5 mln osób. Ludność wiejska w obu województwach przewyższa średnią krajową – w województwie podkarpackim stanowi 58,7%, a w małopolskim 61% ludności ogółem. Tereny wiejskie stanowią 93,3% obszaru województwa podkarpackiego, a 89,09% małopolskiego (*Rocznik...*, 2016). Dominującą cechą regionu są drobne gospodarstwa rolne, o powierzchni użytków rolnych poniżej 5 ha. Większość z tych gospodarstw nie ma już zabudowań gospodarczych, a ziemia dzierżawiona jest sąsiadom bądź pozostawiana odłogiem (*Powszechny...*, 2011; *Gospodarka...*, 2012). Wśród ogółu gospodarstw w województwie małopolskim 78,1% prowadziło produkcję rolniczą, natomiast w podkarpackim 68% (*Charakterystyka...*, 2014; *Rolnictwo...*, 2015). W obu województwach systematycznie spada liczba gospodarstw rolnych. Według GUS-u w województwie

małopolskim w 2005 r. było ich 354,4 tys., natomiast w 2010 r. liczba ta spadła do 153,8 tys. W analogicznym okresie w województwie podkarpackim w 2005 r. było 301,0 tys. gospodarstw, w 2010 r. – 140,5 tys. (*Rocznik statystyczny...*, 2016). Jest to efekt nie tylko zaniku działalności rolniczej w obu województwach, ale także zmiany definicji gospodarstwa rolnego, dokonanej przez GUS w 2010 r.

W badanym regionie widoczny jest problem nadmiaru osób zatrudnionych w rolnictwie. Najwyższy w Polsce wskaźnik zatrudnionych w rolnictwie na 100 ha UR występuje właśnie w województwie małopolskim (50,4), a następnie podkarpackim (44,6) (*Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, 2016). Skłania to od dawna rolników do poszukiwania zatrudnienia poza rolnictwem lub dodatkowych źródeł zarobkowania (np. agroturystyka, ekoturystyka, usługi transportowe, budowlane, wytwarzanie produktów lokalnych i tradycyjnych). Szczególnie w gminach atrakcyjnych przyrodniczo ludność często podejmuje działalność związaną z usługami turystycznymi (Bański, Stola, 2001; *Kierunki...*, 2008; Wojciechowska, 2011; Dorocki i in., 2015; Bajgier-Kowalska i in., 2017).

O wyjątkowych walorach przyrodniczych regionu świadczy największe w Polsce zróżnicowanie krajobrazu, głównie górskiego – Tatry, Pieniny, Beskidy – oraz wyżynnego – Wyżyna Krakowsko-Częstochowska, Wyżyna Miechowska – i nizinnego – Kotlina Sandomierska. Rozwojowi turystyki sprzyja także stosunkowo duży udział obszarów objętych ochroną prawną, w przypadku województwa małopolskiego jest to 52,1% jego powierzchni, a w przypadku podkarpackiego – 44,7%. Innym czynnikiem determinującym rozwój turystyki są wody mineralne i termalne oraz związane z nimi funkcjonujące uzdrowiska (np. Krynica Zdrój, Iwonicz Zdrój). W regionie wzrasta udział gruntów leśnych oraz pozostałych gruntów kosztem użytków rolnych. Aktualnie powierzchnia leśna w województwie małopolskim wynosi 27,8%, a w podkarpackim 39,0% ogółu powierzchni (*Rocznik statystyczny...*, 2016).

Województwa te posiadają także bardzo bogate dziedzictwo kulturowe, które stanowi podstawę ich unikalności i atrakcyjności turystycznej. Na *Liście światowego dziedzictwa UNESCO* znajduje się 14 zespołów i obiektów zabytkowych z województwa małopolskiego, w tym 8 na obszarach wiejskich. W województwie podkarpackim są dwa zespoły obiektów obejmujące dwa drewniane gotyckie kościoły i cztery cerkwie. Również żywa jest współczesna kultura regionu, kultywowana przez lokalnych twórców i artystów ludowych.

Walorem badanego terenu jest korzystne położenie geopolityczne. W przypadku województwa podkarpackiego – u zbiegu granic trzech państw: Polski, Ukrainy i Słowacji, a w przypadku województwa małopolskiego – na granicy ze Słowacją. Pogranicze to obszar powiązany przyrodniczo – Karpaty (Międzynarodowy Rezerwat Biosfery) – i kulturowo (do 1939 r.), stąd wielu badaczy wskazuje ten element jako istotny do rozwoju turystyki wiejskiej i agroturystyki w regionie (Bajgier-Kowalska, Rettinger, 2008; Dyrda-Maciołek, Maciołek 2008; Żmuda, 2008; Balińska, Sikorska-Wolak, 2009). Dodatkowym wyróżnikiem jest położenie regionu na wschodnich granicach Unii Europejskiej, co stwarza możliwości wykorzystania tej pozycji w zakresie organizacji oferty turystycznej oraz rozwijania współpracy partnerskiej. Niestety, barierami dla rozwoju transgranicznej współpracy turystycznej są: niewystarczająca liczba przejść granicznych dla małego ruchu granicznego, stan infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich oraz słaba dostępność komunikacyjna.

Aktualne tendencje w rozwoju agroturystyki w regionie południowo-wschodniej Polski

Korzystne warunki przyrodnicze oraz bogate dziedzictwo kulturowe powodują, iż omawiane województwa są istotnym podmiotem na krajowym rynku turystycznym, w tym także agroturystycznym. Agroturystyka rozwija się w nich intensywnie od połowy lat 90. XX w. Najwięcej tego typu podmiotów powstało w latach 2000–2007 (tab. 1). Aktualnie liczba gospodarstw agroturystycznych w obu województwach nieznacznie zmalała. Według danych PODR z 2015 r., w województwie podkarpackim funkcjonowało 576 podmiotów agroturystycznych, oferujących 5 847 miejsc noclegowych, a w 2016 r. liczba ta spadła do 106. Natomiast w województwie małopolskim w 2015 r., według MODR, w Karniowicach było 514 gospodarstw agroturystycznych, a w 2016 r. – 433. Rejestrowana przez PODR-y liczba gospodarstw agroturystycznych prawdopodobnie obejmuje w dużym stopniu te gospodarstwa, które prowadzą działalność rolniczą i świadczą usługi turystyczne powiązane z gospodarstwem, czyli klasycznie rozumianą agroturystykę. Z analizy portali internetowych gmin i powiatów wynika, że liczba podmiotów działających pod szyldem agroturystyki jest wyższa i przekracza tysiąc w każdym z województw (Bajgier-Kowalska i in., 2016; Tracz i in. 2017). Potwierdzają to także badania Kubali i Miki (2011) oraz Dorockiego i in. (2015; 2016). W świetle danych GUS-u, od 2010 r. wzrastała liczba gospodarstw oferujących 10 i więcej miejsc noclegowych, natomiast od 2015 r. zaczęto odnotowywać ich spadek (tab. 1). Można zaobserwować prawidłowość, według której w ostatnich latach z jednej strony następuje spadek zainteresowania rolników działalnością agroturystyczną, a z drugiej strony – rozbudowują się już istniejące obiekty i zwiększa się liczba miejsc noclegowych. Przeprowadzona analiza profili gospodarstw agroturystycznych na portalach internetowych wykazała, że w analizowanym regionie dominują gospodarstwa agroturystyczne oferujące 9 i mniej miejsc noclegowych, stąd w statystykach GUS-u (od 2010 r.) nie są one wykazywane. Gospodarstwa te oferują kilka tysięcy miejsc noclegowych, co stanowi istotne uzupełnienie dostępnej turystycznej bazy noclegowej w południowo-wschodniej Polsce. Działalność agroturystyczna jest rejestrowana głównie przez kobiety (ok. 45%), natomiast znacznie mniej podmiotów jest rejestrowanych przez małżonków i mężczyzn (Tracz i in., 2017).

Badany obszar jest bardzo zróżnicowany pod względem oferty agroturystycznej (ryc. 1). Regionami o silnej pozycji są powiaty położone w południowej części województw, mające wybitne walory przyrodniczo-krajobrazowe, niezniszczone w wyniku industrializacji oraz o zachowanej autentycznej kulturze wiejskiej, co czyni je niezwykle atrakcyjnymi dla turystów. W przypadku województwa małopolskiego są to cztery powiaty: tatrzański, nowotarski, nowosądecki i limanowski. Natomiast w województwie podkarpackim: bieszczadzki, leski, krośnieński i sanocki (ryc. 1). Istotnym czynnikiem rozwoju agroturystyki na tych terenach są niekorzystne dla produkcji rolniczej warunki przyrodnicze oraz duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych. Rozwój infrastruktury masowej turystyki na Podhalu (np. Bukowina Tatrzańska, Kościelisko), a także w Bieszczadach spowodował spadek zainteresowania kwaterami agroturystycznymi osób poszukujących ciszy i spokoju. Intensywny rozwój pensjonatów i małych hoteli sprawił, że agroturystyka stała się mało konkurencyjna dla coraz bardziej wymagającego turysty. Dlatego część osób zdecydowała się przejść na działalność związaną z turystyką wiejską (np. wynajem kwater). Wiele gospodarstw rolnych świadczących usługi agroturystyczne zaprzestało ostatecznie typowej działalności rolniczej.

Tab. 1. Liczba gospodarstw agroturystycznych w Polsce i w badanym regionie w latach 2000–2016

Rok	2000	2001	2002	2005	2006	2007	2009	2010	2011	2014	2015	2016
Polska obiekty ogółem	5 789	5 800	7 350	6 550	7 214	8 790	10 200	7 692	7 852	8 200 3 756*	-	- 3 276*
wg kryterium EOT (> 10 miejsc noclegowych)	-	-	-	-	-	-	-	800	582	804	811	802
liczba miejsc noclegowych	52 000	-	-	62 000	70 300	87 144	9 900	82 750	82 694	12 810	13 351	13 526
Małopolskie obiekty ogółem	1 227	-	-	-	1 220	1 590	823	1 291	1 344	1 377	-	-
liczba miejsc noclegowych	13 603	1 657	9 263	-	1 397	17 927	9 952	15 587	16 127	16 027	-	-
obiekty wg danych PODR	144	159	875	-	-	-	-	-	627	514	514	433
liczba miejsc noclegowych	1 202	1 657	9 263	-	-	-	-	-	-	-	5 847	-
obiekty wg kryterium EOT (> 10 miejsc noclegowych)	-	-	-	-	-	-	-	20	67	100	96	89
liczba miejsc noclegowych	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1 557	1 553	1 466
Podkarpackie obiekty ogółem	429	-	-	820	1 080	1 074	995	-	624	985	-	-
liczba miejsc noclegowych	3 617	-	-	6 778	8 048	8 388	8 482	-	6 011	8 516	-	-
obiekty wg danych PODR	418	446	501	604	617	630	628	626	624	589	576	576
liczba miejsc noclegowych wg danych PODR	3 520	3 761	4 368	5 445	5 748	5 861	6 006	6 042	6 011	6 027	5 832	5 847
obiekty wg kryterium EOT (> 10 miejsc noclegowych)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	72	67	66
liczba miejsc noclegowych	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1120

* zarejestrowane jako podmioty działalności gospodarczej z liczbą miejsc noclegowych < 9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Turystyka w 2014–2017*; dane z PODR, MODR, GUS 2000–2017

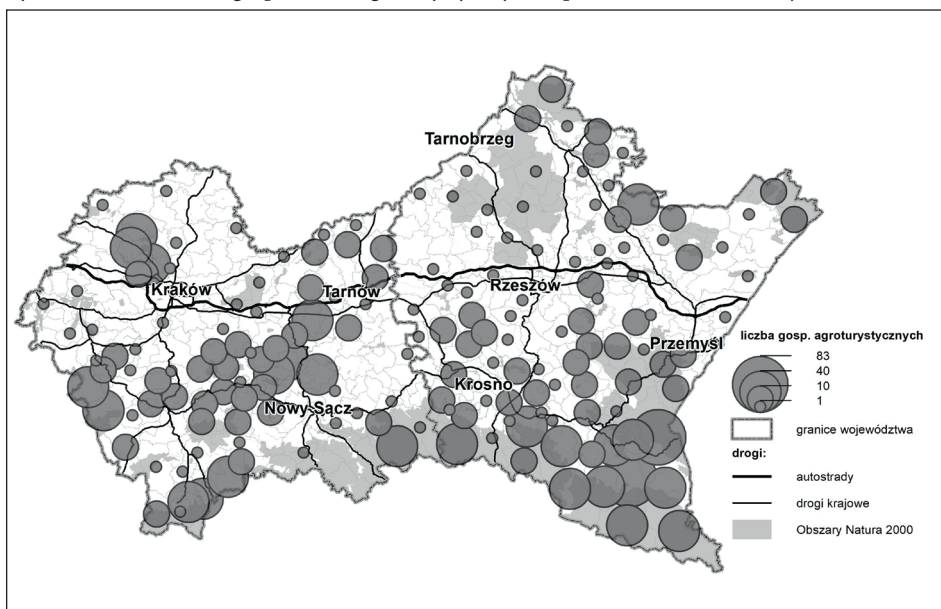
Znacznie mniejsza liczba gospodarstw agroturystycznych znajduje się na obszarach typowo rolniczych Wyżyny Miechowskiej, Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, Kotliny Sandomierskiej i Pogórzy Karpackich. Występują tu jednak punktowe skupiska gospodarstw agroturystycznych. Przykładem są gminy Skała i Klucze położone na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, gmina Zator w dolinie Wisły oraz gminy Frysztak, Brzostek, Wielopole Skrzyńskie i Łańcut na Pogórzu Karpackim. Wyraźnie dostrzega się zależność regionalną między popytem a podażą usług agroturystycznych. Turyści, mając do wyboru bardzo zróżnicowaną ofertę usług agroturystycznych w południowej części województwa, znacznie częściej wybierają ją od ofert innych powiatów (ryc. 1).

W regionie południowo-wschodniej Polski oferta gospodarstw agroturystycznych kierowana jest do szerokiej grupy turystów i ma charakter całoroczny, a nie tylko sezonowy.

Większość gospodarstw agroturystycznych w stałym programie oferuje możliwość uprawiania różnych form rekreacji i turystyki kwalifikowanej (turystyka piesza, rowerowa, konna, narciarska, wędkarstwo, kajakarstwo i inne). Wzrasta także standard usług turystycznych, co szczególnie widoczne jest w województwie małopolskim. Aktualnie 277 gospodarstw, tj. 22% ogółu gospodarstw, w tym województwie jest rekomendowanych przez Polską Federację Turystyki Wiejskiej „GG” (<https://www.visitmalopolska.pl/Agroturystyka/>). Produkt agroturystyczny w regionie cechuje:

- zróżnicowana tematycznie oferta, np. gospodarstwa edukacyjne, certyfikowane produkty turystyki wiejskiej, dostępność produktów wytworzonych w gospodarstwie,
- szeroka oferta wypoczynkowo-rekreacyjna i edukacyjna (kuligi, przejażdżki bryczką, organizowanie ognisk, pieczenie barana, pieczenie chleba, wytwarzanie serów, nauka rękodzielnictwa i inne),

Ryc. 1. Rozmieszczenie gospodarstw agroturystycznych w południowo-wschodniej Polsce

Źródło: opracowanie własne

- uczestnictwo w okazjonalnych imprezach kulturalno-rozrywkowych (festiwale, dożynki, występy zespołów regionalnych itp.).

W odpowiedzi na panującą modę spędzania wolnego czasu w kontakcie z naturą i spożywania produktów ekologicznych część gospodarstw agroturystycznych staje się gospodarstwami ekoagroturystycznymi. W 2014 r. gospodarstwa te stanowiły 1,6% ogółu gospodarstw agroturystycznych w województwie małopolskim. Również duży jest potencjał gospodarstw ekoagroturystycznych w województwie podkarpackim, ponieważ działa tam ponad 2000 zarejestrowanych, certyfikowanych, ekologicznych gospodarstw rolnych (Tracz i in., 2017).

Model funkcjonalny rozwoju agroturystyki w południowo-wschodniej Polsce

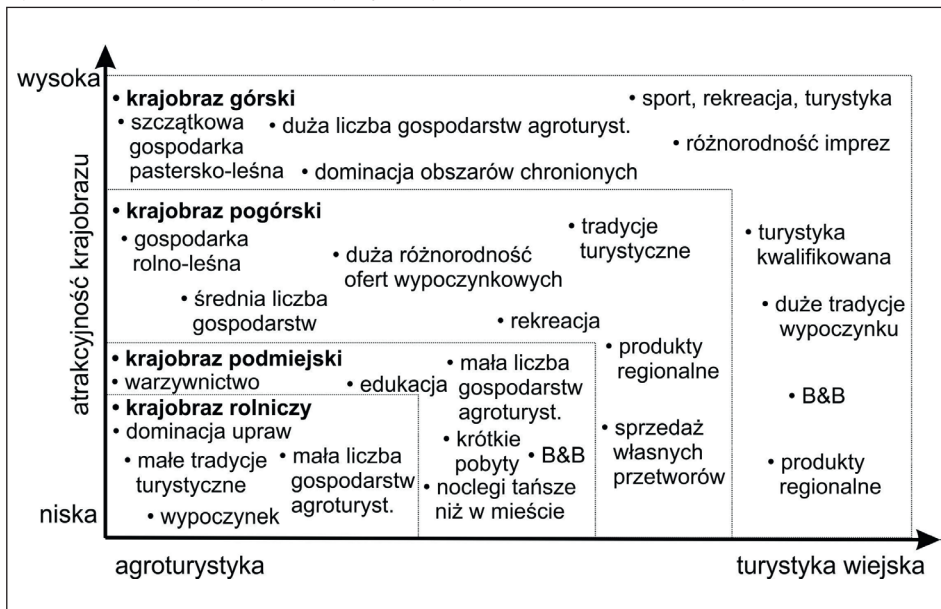
Badania empiryczne, studia terenowe oraz pogłębiona analiza literatury i procesów zachodzących w turystyce na obszarach wiejskich doprowadziły autorów do opracowania kompleksowego modelu funkcjonalnego agroturystyki w regionie południowo-wschodniej Polski (ryc. 2). Konstruując model funkcjonalny, uwzględniono następujące elementy:

- atrakcyjność turystyczna obszaru (rzeźba, cechy krajobrazu, dziedzictwo kulturowe),
- rodzaj i różnorodność oferty agroturystycznej,
- powiązanie produktu turystycznego z charakterem gospodarki rolnej i otoczenia gospodarstwa rolnego.

Model ukazuje zależność pomiędzy walorami środowiska przyrodniczego i charakterem gospodarki rolnej a typem rozwijającej się turystyki na obszarach wiejskich oraz związanej z tym różnorodności ofert turystycznych. Model pokazuje przejście od działalności rolniczej i związanej z nią typowej agroturystyki na rzecz turystyki na obszarach wiejskich. Na podstawie przyjętych założeń wyróżniono charakterystyczne obszary, ukazując natężenie oferty agroturystycznej związanej z warunkami środowiska przyrodniczego i kulturowego, a także wpływ rozwoju turystyki na działalność rolniczą gospodarstw agroturystycznych. Model ten empirycznie został sprawdzony dla gospodarstw agroturystycznych w województwie małopolskim i opisany w literaturze (Bajgier-Kowalska i in., 2017). Podobne studium wykonano dla szerszego regionu – południowo-wschodniej Polski, dokonując jego niewielkiej modyfikacji. Potwierdziły się założenia autorów dotyczące funkcjonowania agroturystyki na obszarach atrakcyjnych turystycznie. Model wykazuje ściśle powiązanie między przejściem od agroturystyki do turystyki wiejskiej na obszarach o dużej lesistości oraz o utrudnionych warunkach do uprawy roli (warunki przyrodniczo-glebowe do prowadzenia rolnictwa). Natomiast częściowo pokrywa się zależność między gęstością zaludnienia a liczbą podmiotów agroturystycznych i turystyki wiejskiej. Zależność ta silnie występuje w województwie małopolskim na obszarze gór i pogórzy, natomiast w województwie podkarpackim ma luźniejszy charakter (Bieszczady) (ryc. 2).

W regionie południowo-wschodniej Polski na obszarach o silnych funkcjach rolniczych występuje najmniej obiektów agroturystycznych, a zakres oferty turystycznej jest niewielki. Im gorsze warunki do funkcjonowania rolnictwa (wyższe koszty produkcji, mniejsze plonowanie, a w konsekwencji – brak opłacalności) i większa atrakcyjność przyrodnicza terenu, tym bardziej wzrasta różnorodność oferty turystycznej i agroturystycznej. Gorsze warunki dla działalności rolniczej spowodowane są dwiema grupami

Ryc. 2. Model funkcjonalny rozwoju agroturystyki w południowo-wschodniej Polsce

Źródło: opracowanie własne

czynników. Pierwsza grupa to czynniki przyrodnicze, wśród których najważniejsze to: słabe gleby, duże spadki terenu, krótki okres wegetacyjny. Druga grupa czynników to czynniki społeczno-ekonomiczne: bardzo mała powierzchnia gospodarstw (1–2 ha), brak zainteresowania dalszym prowadzeniem gospodarstwa, szczególnie przez młodych ludzi, niska dochodowość z rolnictwa, ograniczone możliwości sprzedaży produktów rolnych przez małych producentów, upadłość małych zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego (Chechelski, Judzińska, 2011; Mroczek, 2012).

W atrakcyjnych turystycznie regionach obserwuje się stopniowe odchodzenie od tradycyjnej działalności agroturystycznej, co jest m.in. kreowane przez duży popyt turystyczny. Dlatego wiele gospodarstw przechodzi na typowe usługi turystyczne, wykorzystując atrakcyjny krajobraz wiejski zamiast rolnictwa. Przykładem są tu Bieszczady, Podhale, Beskid Sądecki, Beskid Wyspowy, Gorce (ryc. 1). Równocześnie tradycje kulturowe wpływające z rolnictwa są nadal w niektórych regionach utrzymywane, a w innych odnawiane i stanowią regionalną atrakcję turystyczną, przyciągającą potencjalnych turystów. Osoby posiadające gospodarstwo rolne, a nieprowadzące działalności rolniczej, dysponując odpowiednią infrastrukturą (wolne pokoje), pozyskują swoje dochody z usług turystycznych. Świadczone są one jednak w wielu przypadkach pod szyldem agroturystyki (Kubał, Mika, 2011; Bajgier-Kowalska i in., 2016; Tracz i in., 2017). Stąd wynika rozbieżność dotycząca liczby gospodarstw agroturystycznych (liczonych przez różne podmioty) i ich właściwej funkcji. W województwie małopolskim przykładem takich obszarów są strefa podmiejska Krakowa, Podhale i Pieniny, a w województwie podkarpackim – Bieszczady i Beskid Niski.

Podsumowanie

Agroturystyka stała się trwałym elementem w strukturze turystyki regionu południowo-wschodniej Polski. Jednocześnie podlega ona ścisłym wpływom zjawisk związanych z ogólnymi zmianami w sferach życia i zapotrzebowaniem na wypoczynek oraz rozrywkę. Z uwagi na znaczący udział obszarów wiejskich w południowo-wschodniej Polsce w strategii rozwoju regionu szczególnego znaczenia nabiera turystyka na obszarach wiejskich i agroturystyka. Liczba gospodarstw agroturystycznych jest tam jedną z wyższych w kraju, co wynika z uwarunkowań przyrodniczo-kulturowych i społeczno-gospodarczych. Wykazuje ona dużą dynamikę zmian w zakresie liczby podmiotów i ich oferty turystycznej oraz powiązania z działalnością rolniczą.

Badania wykazały dużą zależność między rozmieszczeniem gospodarstw agroturystycznych a walorami środowiska przyrodniczego i kulturowego. Gospodarstwa rozmieszczone są głównie na obszarach o intensywnym ruchu turystycznym. Różnorodność oferty turystycznej jest również mocno powiązana z otoczeniem, w którym funkcjonują gospodarstwa. W regionach o szczególnie dużej atrakcyjności turystycznej zauważono wyraźny proces wypychania typowej agroturystyki przez turystykę wiejską. Wyraźnie zaznacza się coraz mniejsze powiązanie agroturystyki z funkcjonowaniem gospodarstw rolnych. Gospodarstwa agroturystyczne przekształcają się w podmioty turystyczne. Dysponują one szeroką ofertą turystyczną, ale słabo powiązaną z działalnością rolniczą. Niektóre gospodarstwa agroturystyczne działają pod szyldem agroturystyki, ale agroturystyczne są tylko z nazwy. Tym samym agroturystyka nie podtrzymuje działalności rolniczej. Równocześnie zmniejsza się liczba gospodarstw agroturystycznych oferujących poniżej dziegięciu miejsc noclegowych, których standard nie zaspakaja obecnych wymogów turysty. Wypierane są one przez obiekty związane z turystyką wiejską. Stwierdzono, że turystyka wiejska i agroturystyka konkurują ze sobą przede wszystkim w obszarach cennych pod względem przyrodniczym, w tym głównie w obszarach chronionego krajobrazu.

W badanym regionie gospodarstwa agroturystyczne cechują: różnorodność oferty, zwiększająca się specjalizacja i profesjonalizm oraz malejące powiązanie gospodarstw agroturystycznych z produkcją rolniczą. Mieszkańcy miast – główni nabywcy usług turystycznych – chcą coraz częściej doświadczyć w trakcie urlopu czegoś nowego, poznać kraj i jego mieszkańców, mieć kontakt z niezniszczonym środowiskiem przyrodniczym, wiejskim krajobrazem, zdrową żywnością. Nie bez znaczenia są również niższe koszty pobytów wypoczynkowych w kwaterach agroturystycznych (Drzewiecki, 2009; Wojciechowska, 2011; Sikora, 2014). Jednak zarysowuje się problem istotny dla przyszłości klasycznie rozumianej agroturystyki, będący wynikiem zaniku działalności rolniczej, szczególnie w regionach atrakcyjnych turystycznie, oraz komercjalizacją turystyki wiejskiej (Hegarty, Przezbórska, 2005; Wojciechowska, 2011; Bajgier-Kowalska i in., 2016; Tracz i in., 2017).

Zaobserwowane w czasie badań procesy i prawidłowości stały się podstawą do skonstruowania modelu funkcjonalnego agroturystyki w badanym regionie. Model ten opisuje relacje między agroturystyką a turystyką wiejską na badanym obszarze. Jego oryginalna koncepcja istotnie przyczynia się do wzbogacenia wiedzy o mechanizmie funkcjonowania agroturystyki w omawianym regionie. Mimo iż nie obejmuje on wszystkich czynników warunkujących rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej, to pozwala uchwycić fundamentalne zależności. Jego założenia mogą być wykorzystane do dalszych badań

umożliwiających poznanie prawdziwości rządzących rozwojem agroturystyki w innych krajach. Dalsze badania nad modelem powinny prowadzić do eliminacji jego ograniczeń i opracowania uniwersalnej wersji.

Literatura

References

- Arroyo, C.G., Barbieri, C., Rich, S.R. (2013). Defining agritourism: A comparative study of stakeholders' perceptions in Missouri and North Carolina. *Tourism Management*, 37, 39–47.
- Bajgier-Kowalska, M., Tracz, M., Uliszak, R. (2017). Modeling the state of agritourism in the Malopolska region of Poland. *Tourism Geographies*, 19(3), 502–524. DOI: 10.1080/14616688.2017.1300935
- Bajgier-Kowalska, M., Tracz, M., Uliszak, R. (2016). Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich na przykładzie gospodarstw agroturystycznych województwa małopolskiego. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 12, 244–261.
- Bajgier-Kowalska, M., Rettinger, R. (2008). Gospodarstwa agroturystyczne powiatu bieszczadzkiego i leskiego jako forma akwizycji obszaru pogranicza polsko-ukraińsko-słowackiego. W: R. Fedan, Z. Makiela (red.), *Przyrodniczo-ekonomiczny potencjał regionów na pograniczu polsko-ukraińskim*. Jarosław: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu, Stowarzyszenie Instytut Polsko-Ukraiński, 13–26.
- Balińska, A., Sikorska-Wolak, I. (2009). *Turystyka wiejska szansą rozwoju wschodnich terenów przygranicznych na przykładzie wybranych gmin*. Warszawa: SGGW.
- Bański, J., Mazur, M. (2010). *Atlas rolnictwa Polski*. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Bański, J., Stola, W. (2002). Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce. *Studia Obszarów Wiejskich*, 3, 1–121.
- Bednarek-Szczepeńska, M. (2011). Agritourism in Poland – self government's view versus reality. *Discussion Papers 2011. Special Issue – Aspects of Localities*. Pozyskano z: <http://discussionpapers.rkk.hu/index.php/DP/article/view/2473>
- Busby, G., Rendle, S. (2000). The transition from tourism on farms to farm tourism. *Tourism Management*, 21(6), 635–642.
- Cawley, M., Gillmor, D. A. (2008). Integrated rural tourism: concepts and practice. *Annals of Tourism Research*, 35(2), 316–337.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 roku w województwie podkarpackim*. (2014). Rzeszów: Urząd Statystyczny.
- Chechelski, P., Judzińska, A. (2011). Wpływ kryzysu na polski przemysł spożywczy. *Komunikaty Raporty Ekspertyzy*, 552.
- Colton, J.W., Bissix, G. (2005). Developing agritourism in Nova Scotia: issues and challenges. *Journal of Sustainable Agriculture*, 27(1), 91–112.
- Cordell, H.K. (2008). The latest on trends in nature-based outdoor recreation. *Forest History Today*, 4–10.
- Dębniewska, M., Tkaczuk, M. (1997). *Agroturystyka – koszty, ceny, efekty*. Warszawa: Poltex.
- Dorocki, S., Szymanska, A.I., Zdon-Korzeniowska, M. (2015). Family Agritourist Enterprises in Poland: Preliminary Survey Results. *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 3(1), 151–163.
- Dorocki, S., Szymańska, A.I., Zdon-Korzeniowska, M. (2016). Agricultural Tourism Farms in Poland: How the Farmers Improve their Businesses – A Case Study. *Understanding Innovation in Emerging Economic Spaces: Global and Local Actors. Networks and Embeddedness*, 15, 247–248.
- Drzewiecki, M. (2009). *Agroturystyka współczesna w Polsce*. Gdańsk: Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku.

- Dyrda-Maciołek, S., Maciołek, T. (2008). Ocena roli agroturystyki w podnoszeniu atrakcyjności turystycznej. W: R. Fedan, Z. Makiela (red.), *Przyrodniczo-ekonomiczny potencjał regionów na pograniczu polsko-ukraińskim*. Jarosław: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Jarosławiu, 58–70.
- EUROREG (1995). *Turystyka na obszarach wiejskich Polski. Raport z badań wykonanych na zlecenie Programu PHARE TOURIN II*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.
- Fleischer, A., Tchetchik, A. (2005). Does rural tourism benefit from agriculture? *Tourism Management*, 26, 493–501.
- Forti, R., Henrard, M. (Eds.). (2015). *Agriculture, Forestry and Fishery Statistics. 2014 Edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gannon, A. (1994). *Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania się przedsięwzięć agroturystycznych*. Kraków: Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie Oddział w Poznaniu.
- Gospodarka rolna w woj. małopolskim. Raport* (2012). Kraków: Urząd Marszałkowski.
- Hegarty, C., Przezborska, L. (2005). Rural and agri-tourism as a tool for reorganizing rural areas in old and new member states e a comparison study of Ireland and Poland. *International Journal of Tourism Research*, 7(2), 63–77.
- Idziak, W. (red.) (2015). *Turystyka wiejska i agroturystyka w perspektywie finansowej 2014–2020*. Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Pobrano z: <https://bip.minrol.gov.pl/content/download/48527/273528/version/1/.../Broszura.pdf>
- Jagusiewicz, A., Łopaciński, K. (2010). *Ocena stanu turystyki wiejskiej i agroturystyki w Polsce w latach 2005–2009*. Instytut Turystyki sp. z o.o. Pobrano z: http://bip.minrol.gov.pl/FileRepozytory/FileRepozytoryShowImage.aspx?item_id=37813
- Jansen-Verbek, M. (1990). Znaczenie turystyki na terenach wiejskich w Europie. *Problemy Turystyki*, 47/48(1/1), 36–48.
- Jaworski, A., Lawson, S. (2005). Discourse of Polish agritourism: global, local, pragmatic. In: A. Jaworski, A. Pritchard (Eds.), *Discourse, communication, and tourism*, Clevedon: Channel View Publications, 123–149.
- Kierunki rozwoju turystyki dla województwa małopolskiego na lata 2008–2013*. (2008). Kraków: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.
- Konečný, O. (2014). Geographical perspectives on agritourism in the Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 22(1), 15–23.
- Kubal, M., Mika, M. (2012). Agritourism in Poland – the Legal Model and the Realities of the Market. *Current Issues of Tourism Research*, 1, 4–11.
- Legienis, H. (2001). *Turystyka wiejska*. Warszawa: Instytut Turystyki.
- McGehee, N., Kim, K. (2004). Motivation for Agritourism Entrepreneurship. *Journal of Travel Research*, 43, 161–170.
- Mroczek, R. (red.). (2012). *Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (2). Raport PW 2011–2014*. Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Phillip, S., Hunter, C., Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, 31, 754–758.
- Powszechny Spis Rolny. Raport z wyników województwa małopolskiego*. (2011). Kraków: Główny Urząd Statystyczny.
- Roberts, L., Hall, D. (2001). *Rural tourism and recreation principles to practice*. Oxon: CABI.
- Rocznik Statystyczny Rolnictwa*. (2016). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Rocznik Statystyczny Województwa Małopolskiego*. (2016). Kraków: Urząd Statystyczny w Krakowie.
- Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego*. (2016). Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- Rolnictwo w województwie podkarpackim w 2014 r.* (2015). Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- Rural Tourism in Europe: Experiences, Development and Perspectives*. (2004). WTO World Tourism Organization.

- Sharpley, R., Vass, A. (2006). Tourism farming and diversification: An attitudinal study. *Tourism Management*, 27(5), 1040–1052.
- Sikora, J. (2014). *Agroturystyka. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Strategia rozwoju turystyki dla województwa podkarpackiego na lata 2007–2013*. (2006). Warszawa: Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna.
- Sznajder, M., Przezbórska, L. (2006). *Agroturystyka*. Warszawa: PWE.
- Tracz, M., Bajgier-Kowalska, M., Uliszak, R. (2017). The development of agro-tourism in Podkarpackie Voivodeship in the light of international and national conditions. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 12, 216–227.
- Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich – Raport końcowy*. (2012). Warszawa: Biuletyn Informacji Publicznej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Uliszak, R. (2013). Wizja wsi małopolskiej – rok 2050 – spodziewane scenariusze zmian. *Studia Obszarów Wiejskich*, 31, 67–83.
- Wojciechowska, J. (2011). *Twenty years of Polish agritourism: The past and the future*. *Tourism*, 21(1–2), 67–73. Pobrano z: <http://hdl.handle.net/11089/1471>
- Zarębski, H. (2006). Motywy wyboru usług agroturystycznych. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa. Agrobiznes*, 8(4), 390–394.
- Żmuda, Z. (2008). Klaster turystyczny szansą na rozwój regionu bieszczadzkiego. W: R. Fedan, Z. Makiela (red.), *Przyrodniczo-ekonomiczny potencjał regionów na pograniczu polsko-ukraińskim*. Jarosław: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Jarosławiu, 150–165.

Mariola Tracz, dr, geograf, dydaktyk geografii, członkini Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Zainteresowania naukowe autorki skupiają się wokół dydaktyki geografii (programy nauczania, edukacja geograficzna a rozwój kompetencji, kształcenie nauczycieli geografii i podstaw przedsiębiorczości, historia geografii i jej dydaktyki), geografii społeczno-gospodarczej (polityka edukacyjna państwa, edukacja a rozwój gospodarczy) oraz problemów rozwoju turystyki i rekreacji.

Mariola Tracz, PhD, geographer, didactic of geography, member of the Polish Geographical Society. Interested in: geographical education (curriculum development, geography education and competency development, geography and entrepreneurship teacher training, history of geography and its didactics, socio-economic geography (educational policy, education and economic development), and problems of tourism and recreation.

Adres/Address:

Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie
ul. Podchorążych 2
30-084 Kraków, Polska
e-mail: mtracz-62@o2.pl

Małgorzata Bajgier-Kowalska, doktor, adiunkt, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych, Katedra Turystyki Międzynarodowej i Geografii Społecznej. Zainteresowania naukowo-badawcze i tematyka publikacji koncentrują się wokół problemów geomorfologicznych oraz zagadnień z zakresu geografii regionalnej. Badania autorki skupiają się również na problematyce rozwoju turystyki i rekreacji, a głównie na zagadnieniach uwarunkowania rozwoju i funkcjonowania regionów turystycznych na świecie, analizie przestrzennego zróżnicowania zagospodarowania turystycznego i wielkości ruchu turystycznego oraz agroturystyce.

Małgorzata Bajgier-Kowalska, PhD, assistant professor, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Faculty of Law, Administration and International Relations, Department of International

Tourism and Sociological Geography. Research issues, as well as publication themes, are concentrated on geomorphology and the issues concerning regional geography. The author's research concentrates also on the problem of tourism and recreation growth, especially on the question of development conditions and functioning of tourist regions in the world including analyses of spatial differentiation of tourist infrastructure and the size of tourism itself and agritourism.

Adres/Address:

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1
30-075 Kraków, Polska
e-mail: malbajkow@interia.pl

Radosław Uliszak, dr, geograf, zainteresowania naukowe obejmują geografę społeczno-gospodarczą, w szczególności geografę rolnictwa i terenów wiejskich, wykorzystanie nowoczesnych technologii (GIS) w pracy geografa i nauczyciela oraz turystykę. Autor podręczników szkolnych do geografii.

Radosław Uliszak, PhD, geographer, interested in human geography, geography of agriculture and rural areas and use of modern technology (GIS) in geographers' and teachers' work and tourism. An author of Geography textbooks.

Adres/Address:

VIII Prywatne Akademickie Liceum Ogólnokształcące w Krakowie
ul. Karmelicka 45
31-128 Kraków, Polska
e-mail: krecony@yahoo.com